

**ПРИРОДНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ
ЧЕРНІГОВА І СНОВСЬКА**

Змеу А.В., здобувачка вищої освіти з спец. Екологія
Шумська В.А., здобувачка вищої освіти зі спеці. Екологія,
Яковенко О.І., (науковий керівник), канд. біолог.наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри екології, географії та природокористування, НУЧК імені Т.Г.Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013

Урбанізовані території є складними природно-антропогенними системами, у яких природні ландшафтні компоненти зазнають суттєвої трансформації під впливом господарської діяльності. Вивчення природних передумов формування та оцінка ступеня антропогенної трансформації міських ландшафтів є актуальними завданнями сучасної ландшафтно-екології, що набувають особливого значення в умовах повоєнного відновлення та сталого розвитку міських територій України. Порівняльний аналіз великих і малих міст дозволяє виявити загальні закономірності та специфічні риси поліської урбанізації.

Об'єктом дослідження є ландшафти двох міст Чернігівської області – Чернігова та Сновська, що різняться за масштабом і характером урбанізації та разом репрезентують типові урбосистеми Чернігівського Полісся. Предметом дослідження є природні передумови формування та ступінь антропогенної трансформації їх ландшафтів. Методологічну основу становлять положення ландшафтно-екології [1], методи ландшафтно-екологічного аналізу, картографічний, порівняльно-географічний і ретроспективний методи. Оцінка трансформованості здійснювалась із застосуванням коефіцієнта антропогенної трансформації (K_{AT}) – відношення площ антропогенних ландшафтів до загальної площі дослідженої території. Інформаційну базу склали матеріали Інституту культурної спадщини [2], праці з давньої історії Чернігова [4], стратегічна екологічна оцінка розвитку Сновської міської територіальної громади [3], а також наукові джерела з ландшафтно-екології [1; 5].

Чернігів розташований у межах Чернігівського Полісся, де сходяться межі п'яти фізико-географічних районів – Любецько-Чернігівського, Замглайсько-Седнівського, Нижньосновсько-Середньодеснянського, Дніпровсько-Нижньодеснянського та Козелецько-Куликівського [2]. На його території поєднуються чотири типи ландшафтів: Любецько-Чернігівська моренно-зандрова рівнина, Ріпкинсько-Чернігівська лесова рівнина, Дніпровсько-Замглайська заболочена рівнина та алювіальна рівнина широкої деснянської заплави [2]. Рельєф характеризується двома гіпсометричними рівнями: заплавному (108–115 м) і терасово-рівнинним (115–140 м); правий схил долини Десни розчленований балками та ярами, що формують природний каркас міської території [2]. Гідромережу утворюють р. Десна (ширина русла 110–140 м, заплави – близько 7 км у межах міста), р. Стрижень, р. Білоус та система

заплавних озер. Зелені насадження загального користування становлять 665,7 га (21,7 м² на особу), що суттєво перевищує нормативний показник.

Ретроспективний аналіз свідчить про більш ніж тисячолітній процес поступового освоєння ландшафтів. Перші поселення виникли наприкінці VII ст. н. е. на мисоподібному виступі правого берега Десни в місці злиття з р. Стрижем [4]; початкова площа міського ядра становила лише 8 га. До середини XII ст. місто розрослося до 160 га, у 40-х рр. XIII ст. – до 250 га, а в період найвищого розквіту – до 350–400 га [4]. Стрімка просторова експансія зумовила формування складної планувальної структури з чітко вираженими функціональними зонами (Дитинець, Окольний град, Третяк, Передграддя і Поділ). Сучасна площа міста становить 7 132 га; р. Стрижень і залізниця ділять його правобережну частину на три планувальні утворення: Центральне, Східне і Західне [2]. За функціонально-морфологічними ознаками виділяються багатоповерхові житлові масиви, малоповерхова садибна забудова периферійних районів, а також реліктові фрагменти природних ПТК – яри, заплавні комплекси Десни і Стрижня, Болдині гори. Лісопаркові масиви загальною площею 584 га виконують роль біоцентрів та фітокоридорів у структурі урбоєкосистеми [1].

Місто Сновськ є типовим малим урбанізованим центром Полісся, де природні ландшафти долини р. Снов поєднуються з урбанізованими та інфраструктурними елементами. Природну основу становлять заплавні та надзаплавні тераси р. Снов, лучні та лісові комплекси; антропогенну складову формують селитебні, транспортні, промислові та рекреаційні ландшафти. Аналіз матеріалів стратегічної екологічної оцінки [3] дозволив виявити ключові чинники трансформації: розширення забудови та інфраструктури з порушенням гідрологічного режиму; транспортне навантаження як джерело атмосферного забруднення; промисловий вплив із формуванням локальних осередків екологічного навантаження; скиди недостатньо очищених стічних вод. Застосування K_{AT} засвідчило високий ступінь антропогенної трансформації ландшафтів: переважання селитебних та інфраструктурних ландшафтів, фрагментація природних екосистем, порушення природних зв'язків між компонентами ландшафту. Отримані результати узгоджуються із загальними тенденціями трансформації ландшафтів у постсоціалістичних країнах, де відбувається інтенсивна зміна структури землекористування [5].

Порівняльний аналіз демонструє спільні закономірності, притаманні поліським урбосистемам: в обох містах долинно-заплавні комплекси та яружно-балкова мережа сформували первинний ландшафтний каркас, однак ступінь його збереженості різний. Чернігів завдяки значним площам лісопарків та унікальному рельєфу правобережної тераси зберіг виразний природний каркас, що у поєднанні з гармонійним містобудівним середовищем дозволяє розглядати цю територію як потенційну пам'ятку ландшафту [2]. У Сновську антропогенні ландшафти домінують, а природна складова збереглася переважно вздовж долини р. Снов. Основними проблемами для обох міст є забруднення атмосферного повітря та водних об'єктів, деградація ґрунтів, зниження біорізноманіття та фрагментація природних екосистем.

Таким чином, природні передумови (геоморфологічна будова, характер ландшафтних типів, гідромережа, ґрунтово-рослинний покрив) визначили конфігурацію та просторові особливості обох міст. Тривала містобудівна трансформація природних геосистем сформувала складні природно-антропогенні ландшафтні комплекси з різним рівнем збереженості природного каркасу. Для оптимізації стану ландшафтів доцільними є: розвиток системи зелених насаджень та екологічного каркасу, модернізація очисних споруд, впровадження екологічного моніторингу та інтеграція ландшафтно-екологічних вимог у містобудівне планування. Результати дослідження можуть слугувати науковою основою для розробки заходів із підвищення екологічної стійкості міського середовища в умовах повоєнного відновлення України.

Список використаної літератури

1. Гродзинський М. Д. Ландшафтна екологія: підручник. Київ: Знання, 2014. 550 с.
2. Звіряка А.І., Томілович Л.В., Харлан О.В. та ін. Історико-архітектурний опорний план м. Чернігова з визначенням меж і режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів. Київ: Інститут культурної спадщини, 2019. 394 с.
3. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії розвитку Сновської міської територіальної громади на період до 2027 року. Сновськ, 2021.
4. Коваленко О. Основні етапи розвитку літописних міст Чернігово-Сіверської землі (VIII– XIII ст.). *Український історичний журнал*. 1983. №8. С. 121–123.
5. Kuemmerle T. et al. Post-socialist land change and its environmental consequences. *Regional Environmental Change*. 2019. Vol. 19. P. 1567–1578.

УДК 502.4:630*4(477.51)

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Костюк В. В., Четверик А. М.

Мезинський НПП, с. Деснянське, Чернігівська обл.

Сучасний етап розвитку природно-заповідного фонду України характеризується зростанням антропогенного навантаження, трансформацією природних екосистем та необхідністю пошуку ефективних механізмів збереження біорізноманіття. У цьому контексті важливе значення мають національні природні парки як ключові території збереження природної та історико-культурної спадщини. Мезинський національний природний парк, розташований у межах Чернігівського Полісся, є унікальним осередком природних комплексів, що поєднує лісові, лучні та водно-болотні екосистеми. Загальна площа території природно-заповідної установи – 31043,2 га, в тому числі надана у постійне користування 10398,98 га.